

Makale Gönderim Tarihi: 17.07.2023

Makale Kabul Tarihi: 18.07.2023

Makale Türü: Teorik Makale

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BİLİMİNDE KARŞILAŞTIRMA YÖNTEMİNE ÖZET BİR BAKIŞ¹

A SUMMARY OVERVIEW OF THE COMPARATIVEMETHOD IN COMPARATIVE LITERATURE

Funda KIZILER EMER²

Bahadır KAPLAN³

Özet

Bu çalışmada, karşılaştırmalı edebiyat biliminde (komparatistikte) karşılaştırma yönteminin yeri tartışılmıştır. Öncelikli olarak karşılaştırma kavramının etimolojik kökenini ve ne'liğini irdeleyen çalışmada, karşılaştırmanın bilimsel bir yöntem olarak kabul görmesi, fen bilimlerinden beşerî bilimlere transfer olması ve karşılaştırmalı edebiyat biliminde merkezi bir rol oynaması ele alınarak, karşılaştırma yönteminin disiplinler arası bir nitelik taşıyan tarihsel gelişimine değinilmiştir. Daha sonra, karşılaştırmalı edebiyat biliminde karşılaştırmanın ne'liği sorgulanmış ve karşılaştırma türleri ele alınmıştır. Karşılaştırmanın bir yöntem olarak karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanındaki yeri ve önemi hakkında öne sürülen düşüncelerden bahsedilmiş ve bunlardan hareketle, karşılaştırma yönteminin karşılaştırmalı edebiyat bilimindeki asıl yeri sorgulanarak tartışılmıştır. 'Karşılaştırmalı edebiyat bilimi' denildiğinde karşılaştırma yöntemi, onun ayrılmaz bir parçası ya da temel bir bileşeni gibi görünmektedir. Ancak gerçekten de öyledir? Aslında başından beri bu konuda öne sürülen bazı çekinceler, 20 yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha çok ön plana çıkmıştır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi için vazgeçilmez midir? İşte bu çalışmanın araştırma sorusu budur. Kuramsal bir nitelik taşıyan çalışmada, bu soruyu aydınlatmak için, genelden özele yönelen akıl yürütme biçimi izlendiğinden, tümdengelim yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, bu konuda niçin görüş farklılıklarının ortaya çıktığını aydınlatmak, karşılaştırmalı edebiyat biliminde karşılaştırma yönteminin gerçek yerini sorgulamak, tartışmak ve netliğe kavuşturmadır.

Anahtar kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyatbilim, Karşılaştırma, Karşılaştırma Türleri, Yöntem.

1 Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı ABD'da Funda KIZILER EMER danışmanlığında gerçekleştirilen yüksek lisans tezinden üretilen ve Kocaeli Üniversitesi Uluslararası 1. Lisansüstü Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (2021) sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş formudur.

2 Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, fkiziler@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2204-3063>.

3 Sakarya Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, bameatka@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2725-1726>.

Abstract

In this study, the place of the comparison method in comparative literature science (comparatistics) is discussed. The study firstly examines the etymological origin of the concept of comparison and what it is, then discusses the acceptance of comparison as a scientific method, its transfer from the sciences to the humanities and its central role in the science of comparative literature, and touches upon the historical development of the comparative method, which has an interdisciplinary character. Then, the nature of comparison in the science of comparative literature was questioned and the types of comparison were discussed. The ideas put forward about the place and importance of comparison as a method in the field of comparative literature science are mentioned, and based on these, the main place of the comparison method in comparative literature science is questioned and discussed. When 'comparative literary science' is mentioned, the method of comparison seems to be an integral part or a basic component of it. But is it really so? In fact, some of the reservations that had been put forward on this issue from the beginning have become more prominent since the second half of the 20th century. Is the method of comparison indispensable for the science of comparative literature? This is the research question of this study. In the study, which has a theoretical character, the deductive method was used to illuminate this question, since the reasoning style from the general to the specific was followed. The aim of the study is to elucidate why differences of opinion have emerged on this issue, to question, discuss and clarify the real place of the method of comparison in comparative literature.

Keywords: Comparative Literature, Comparison, Types of Comparison, Method.

GİRİŞ

Bu makale, karşılaştırmalı edebiyat biliminde (komparatistikte) karşılaştırma yönteminin yerini sorgulamaya yönelmiştir. Makalede, ilk olarak karşılaştırma kavramı tanımlanıp açıklanarak, genel anlamda bilim alanındaki yerine değinilmiş ve ardından, spesifik olarak karşılaştırmalı edebiyat bilimi içindeki konumunun değerlendirilmesine geçilmiştir.

Çalışmada, karşılaştırma kavramının etimolojik kökenine inilerek tanımlanmasının ardından, karşılaştırmalı yaklaşımın, daha doğrusu karşılaştırma yönteminin farklı uzmanlık alanlarında kendine bir yer edinme süreci irdelenmiştir. Karşılaştırmanın, akademik dünyada ilk olarak kabul gördüğü fen bilimleri alanından beşerî bilimlere ve ardından edebiyat ve dilbilimine transferi ele alınarak, onun bilimin ve bilimsel düşüncenin özündeki temel bir ilke konumunda olduğu gösterilmiştir. Kuramsal bir nitelik taşıyan çalışmada, genelden öze yönelen akıl yürütme biçimiyle tümdengelim yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın sonraki aşamasında kabaca karşılaştırmalı edebiyat tanımlanarak, karşılaştırmalı edebiyatta karşılaştırmanın ne'liği, ne(leri) ifade ettiği ve tarihsel süreç içinde nasıl alımlandığı genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalı edebiyatta kullanılan temel karşılaştırma türleri ele alındıktan sonra, komparatistikte karşılaştırma kavramına ve karşılaştırmanın, bir yöntem olarak alan içindeki konumuna dair ortaya atılan farklı düşüncelere, daha doğrusu bu konudaki görüş ayrılıklarına ve bunların nedenlerine yer verilerek, karşılaştırma yönteminin alan açısından yaşamsal bir önemi olup olmadığı sorgulanmıştır.

1. KARŞILAŞTIRMA NEDİR?

Karşılaştırmak (İng. compare; Alm. vergleichen; Fr. comparer) eyleminin isim hali olan "karşılaştırma" (İng. Comparison; Alm. Vergleich; Fr. Comparaison) kavramı, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'nde

şöyle tanımlanır: “kişi ve nesnelerin benzer veya aynı yanlarını incelemek için kıyaslama, mukayese, tatbik” (www.sozluk.gov.tr, 2023).

The Britannica Dictionary’de “comparison” maddesinin karşılığı şöyledir: “1- şeylerin benzer veya farklı olduklarını gözleme; 2-İki veya daha fazla şeyin benzer veya aynı kategoride olduğunu öne sürme eylemi”⁴ (www.britannica.com, 2023). Das Wahrig. Deutsches Wörterbuch’da ise şöyle tanımlanır: “Çeşitli nesne veya kişilerin avantaj ve dezavantajlarını yanyana koyarak değerlendirilmesi; anlamayı kolaylaştıran mecazi dil kullanımı”(Das Wahrig, 1991: 1360).

Almanca’nın Etimolojik Sözlüğü’nde (Etymologisches Wörterbuch des Deutschen) “Vergleich” maddesi, “sınayan, eleştirel yan yana koyma, biranlaşmazlıkta dostane çözüm, uzlaşma” (Pfeifer, 1993) şeklinde tanımlanırken, ünlü Grimm Kardeşler Sözlüğü’nde (Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm) karşılaştırma (Vergleich); “1) aynı olma durumu, 2) eşitlemeyle ortaya çıkan durum ve 3) benzerliklerin anlaşılacağı biçimde yan yana dizme” gibi anlamlara karşılık gelir (<https://woerterbuchnetz.de>, 2023; Lamping, 2013: 221).

Gero von Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur adlı edebiyat bilim sözlüğünde “karşılaştırma” (Vergleich) maddesini şöyle açıklar:

“Birbiriyle bağlantılı alanların →tertium comparationis’te⁵ buluşması gereken ortak bir temel içeriğinin canlılığını artırmak ve anlamını yoğunlaştırmak ve genişletmek için üslup aracı. Karşılaştırmanın karakteristik özelliği, değerlerin basit bir temel anlayışla ve duygusal imgelerle [...] yan yana getirilmesidir. [...] Karşılaştırma, durumlarla, özelliklerle (gece gibi karanlık) ya da olaylarla ve eylemlerle ilgilidir (Bir çocuk gibi ağladı). Sık tekrarlar aracılığıyla formül haline gelir, benzerlik ifadesi (“gibi”) olmadığında metaforlaşır”(Wilpert, 1989: 1026).

Yukarıda sunulan bu tanımlara göre karşılaştırma, en yalın haliyle; ikiveya daha fazla nesneyi/ olguyu/ varlığı yan yana getirerek gerçekleştirilen bir bilgi edinme yöntemidir. “Karşılaştırma bir bilgilenme yöntemidir” diyen Günter Schenk, kavramı şöyle açar: Karşılaştırma; “nitelik, nicelik veya ilişki bağlamında olguların, nesnelerin, kavramların birbiriyle ilgisini açıklamaya çalışır.” Karşılaştırmanın gerçekleştirilebilmesi için “karşılaştırılan nesnelere herhangi bir biçimde birliktelikler veya farklılıklar göstermelidir” (Schenk’ten akt. Sakallı, 2006: 250). Karşılaştırma, tam da bu özellikleri nedeniyle; yani nesnelere kavramak, aralarındaki ilişkileri açıklığa kavuşturmak, benzerlik ve/veya farklılıkları araştırmak, saptamak, sınıflandırmak ve yorumlamakta kullanıldığı için, bilimin ve bilimsel düşüncenin temel yöntemlerinden biridir.

Felsefe Sözlüğü’ndeki (Enzyklopädie Philosophie) “Vergleich” maddesine şöyle açıklık getirilmiştir:

“Karşılaştırma, ortak ve farklı yönleri açısından incelenebilirliği olan çok farklı tarzdaki ve karmaşık basamağındaki (örn. ampirik varlıklar: nesnelere, ilişkiler, bütünler, organizmalar,

4 Yabancı dildeki kaynakların tümü tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir.

5 Tertium comparationis: Karşılaştırma denkleminde, iki nesne veya olgunun karşılaştırıldığı/ buluşturulduğu noktaya (3. bir özellik olarak eklenen) şey anlamına gelir (Wilpert, 1989: 1026).

sistemler; teorik: kavramlar, ifadeler, teoriler; kurgusal: edebi karakterler, olaylar örgüsü, epik örüntüler, vb.) varlıklar aracılığıyla edinilebilen bir bilgi edinmeyöntemi için kullanılan bir terimdir. Olası ortaklıklarla ilgili olarak karşılaştırma; nitelik, miktar, bağıntı ve ölçüm temelinde, benzerliklerin, eşitliklerin, özdeşliklerin, oranların keşfi ya da saptanmasını amaçlar” (Ingolf, 2010: 2880).

Bu amaçla, araştırma nesnelere karşılaştırılırken benzer/ ortak ya da farklı nitelikteki birtakım özellikler seçilir ve onların bu özelliklere sahip olup olmadıkları incelenir. Karşılaştırma eylemi ve “karşılaştırmalı kavramlar “ilişkiler” ile ilgilidir ve bir farklılık ya da eşitlik ifade edip etmediklerine göre ayrılırlar”. Nicelik/ nitelik/ ilişki ve ölçü bazındaki eşitliklerin, özdeşliklerin, benzerliklerin, ay(kı)rılıkların saptanmasına odaklanan karşılaştırma işleminin sonucunda elde edilen bilgi ve veriler; bir takım “genellemeler, sınıflandırmalar, denklemler, düzenler, katmanlar, retorik figürler, analogiler” gibi farklı tiplerde olabilir. Nesnelere arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi, karşılaştırma ifadeleri aracılığıyla dile getirilir ve karşılaştırma ifadeleri de örtük bir biçimde, “karşılaştırma ölçütü olarak işlev gören bir özelliğin bilgisini verir.” Karşılaştırma işlemi, her zaman bir karşılaştırma ölçütüne dayanır. Karşılaştırmayı olası kılan, karşılaştırılan nesnelere dışındaki, “onlardan farklı olan üçüncü bir şeyle ilişkilidir” (Ingolf, 2010: 2881). Bu da, karşılaştırma eyleminde belli bir prosedürün, ilke ve ölçütün bulunması gerekliliğini ortaya koyar. Karşılaştırma kavramının ne’liğine dair yukarıda yer verilen tanımlar karşılaştırıldığında; karşılaştırma eyleminin öncelikle en az iki sayısından hareket ettiği, çoklu gerçeğe işlediği gerçeği ortaya çıkar. Karşılaştırma, genellikle iki ve/ veya daha fazla araştırma nesnesi arasındaki ortak, özdeş ya da benzer noktaları öne çıkarma, bunlar arasında ilişkiler kurma/ inşa etme ya da (verili olanları) açığa çıkarma eğilimindedir. Nicelik olarak en az iki şey/ nesne/ varlık/ kişi vb. arasında aynılık/ benzerlik ya da farklılık gibi nitelikleri ele alır. Bunları yan yana yerleştirip gözlemleyerek inceler. Ancak bu, basitçe bir yan yana koyma işleminden ziyade, nesnelere ne’liğini kavramak için onları (hem ayrı ayrı hem birlikte, tekil ve ilişkisel/ etkileşimsel bağlamda) inceleyerek eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaya ve elde edilen verileri kategorize etmeye karşılık gelmektedir ki, tüm bu işlemler genel anlamda yorumlama/ analiz etme ediminin ilk basamaklarında yer alan evreleri oluşturmaktadır.

2. KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BİLİMİNDE KARŞILAŞTIRMA

“Elmalarla armutlar karşılaştırılmaz”

İlkin 17. yüzyıl sonlarında, Aydınlanma çağında bilim diline giren “karşılaştırma” kavramı; 19. yüzyılda tıp, biyoloji gibi fen bilimleri alanından insan ve toplumbilimlerine sirayet ederek siyaset, hukuk, toplum, dil ve edebiyat bilimlerinde de kabul görmeye başlamış ve karşılaştırmalı (komparatistiksel) yaklaşımı anlamlandıracak biçimde yerini almıştır. İlk olarak olarak 19. yüzyıl Fransa’sında Cuvier’in karşılaştırmalı anatomi derslerinde, Blainville’in karşılaştırmalı fizyoloji ve Coste’nin karşılaştırmalı embriyoloji derslerinde kullanılarak akademiye girmiştir.

Karşılaştırma yöntemi akademilerde anatomi, fizyoloji ve biyoloji derslerinde kabul görmesinden sonra, fen bilimlerinden sosyal bilimler alanına da taşınmıştır. Bilimsel düşünce ve üretimin temel ilkelerinden olmasına koşut olarak, farklı disiplinler arasındaki (ve disiplinlerarası nitelikteki) yayılımını süratle sürdüren karşılaştırma yöntemi; siyaset, hukuk, tarih, eğitim bilimleri, dinbilim, dilbilim, retorik ve edebiyat bilimine de sirayet ederek genel geçerlik kazanmaya başlamıştır. Şöyle ki:

“Karşılaştırma terim olarak, 17. yy. Aydınlanma Çağında bilim diline girmiştir. Hukuk dilinde karşılaştırma, kendisi aracılığıyla karşılıklı rıza yolunda bir hukuk ilişkisi hakkında tarafların anlaşmazlığına belirsizliğine engel olunan yasal bir süreç anlamına gelmektedir. Retorikte ve edebiyat biliminde, benzetme ya da mesel olarak adlandırılan bir ifadenin açıklığının derecelendirilmesine yönelik bir söz biçimi sayılır. Dilbilimde karşılaştırma (Komparation Alm.), bir sıfatın derecelendirilmesini ve “karşılaştırmalı (komparativ Alm.)” ifadesi ise derecelendirme basamağını tanımlar” (Ingolf, 2010: 2880-2881).

19. yüzyılda kurulan ulusal filolojilerde yapılan çalışmalarda edebiyata ulusal sınırlar içinde yaklaşmanın sınırlarına varıldığında – ki bu noktada Goethe’nin “dünya edebiyatı” (Weltliteratur) kavramı devreye girer – edebiyat biliminde karşılaştırmalı yaklaşım gereksinimi doğmuştur. “Edebiyatın ulusal özgüllükleri içinde incelenişi, sürekli karşılaştırmalar yapmayı gerektiriyor” diyen Pospelov, bu işleme “edebiyatbiliminin karşılaştırmalı yöntemi” dendiğini belirtiyor. Ancak o da karşılaştırmaların “hiç de edebiyat bilimine özgü bir yöntem” olmayıp “yan yana koyma ve birbiriyle kıyaslama yapılmaksızın, görüngüler birbirinden ayırt” edilip kavranamayacağından, tüm bilimlerin “(b)ilme süreci’nde” kullandığı bir yöntem olduğuna dikkat çekiyor. Dolayısıyla, edebiyat biliminde kullanıldığında bu yöntemin izlediği yol; “yalnızca karşılaştırmadan ibaret değildir, edebiyatın gelişimi ile, halkların ve tüm insanlığın yaşamının genel gelişimi arasında var olan ilintilerin, bağlantıların ortaya çıkarılmasıdır” (Pospelov, 1984: 27-28).

Edebiyat biliminde ortaya çıkan karşılaştırmalı yaklaşım gereksinimine karşılaştırmalı edebiyat bilimi karşılık verir. Çünkü bu yaklaşımı içselleştiren komparatistik, ulusal edebiyatı uluslararası düzleme, dünya edebiyatı ölçeğine taşır. Angelika Corbineau-Hoffmann bu yüzden karşılaştırmalı edebiyat biliminin (komparatistiğin) ulusal “filolojilerin bittiği yerde” başladığını savunur. Ulusal edebiyatçıların aşamadığı sınırları komparatist aşar; o bir “kozmpolit”tir ve “edebiyatın olduğu her yer onun memleketidir” (Corbineau-Hoffmann, 2000: 12).

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi ya da diğer adıyla komparatistik, “tek tek yazınları ulusalüstü (supranational) bir bakış açısıyla karşılaştırmalı olarak” (Dyserinck, 1981: 23) inceleyen bir bilim dalıdır. Gero von Wilpert de karşılaştırmalı edebiyat bilimini dünya edebiyatına yönelimi ve ulusalüstü bakışından hareketle tanımlıyor:

“[...] edebiyat bilimsel bir yöntem ve araştırma alanıdır. Edebiyatın gelişiminin ulusal sınırlarını, dünya edebiyatına yönelerek aşar. Tek tek edebiyatların sınırları içinde açıklanamayan tüm uluslarüstü ve uluslararası edebi fenomenleri kapsar. Farklı ulusal edebiyatların karşılıklı tarihsel etkileşimini ve [...] aralarındaki mübadele ilişkilerini araştırır” (Wilpert, 1989: 994).

Edebiyatı – ulusal filolojilerden farklı olarak – uluslararası bir fenomen olarak okuyan karşılaştırmalı edebiyat biliminin, daha doğrusu komparatistik kavramının etimolojik kökeni, Latince “karşılaştırmak” an-

lamına gelen comparatio, comparare sözcüklerine dayanır. Aslında bilimsel düşüncenin ve üretimin temel yöntemlerinden biri olduğu için tüm bilimlerin temelinde ‘karşılaştırma’ eylemi vardır. Ancak karşılaştırmalı edebiyat biliminde kurucu bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Grabovszki bu nedenle “(k)arşılaştırma, komparatistiğin temel yöntemidir” der (Grabovszki, 2011: 104). Sakallı bunu şöyle açıklıyor:

“Komparatistik’i ya da karşılaştırmalı yazınbilimini diğer yazınbilim disiplinlerinden ayıran, araştırma alanının ve araştırma konusunun tanımlanmasını belirleyen, bu alandaki tartışmalara büyük ivme kazandıran ‘karşılaştırma’ kavramı olmuştur” (Sakallı, 2006: 243). Edebiyatı ve sanatı sınırları aşan bir bakış açısından değerlendiren karşılaştırmalı edebiyat bilimi, bu değerlendirme sırasında temel olarak karşılaştırma yönteminden yararlanır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, doğası gereği en az iki araştırma nesnesini (genellikle en az iki farklı edebi geleneğe ait yazarın metnini) araştırma konusu yaptığı için ‘karşılaştırma’ onun vazgeçilmez yöntemidir. Karşılaştırmalı bakış, gerçek ve/veya kurmaca dünyayı her kavrama girişiminde, her tür yaratıcı eylemde, edebiyatta hem yazar (üretici) hem de okur (alımlayıcı) için gereklilik arz eder. Yazar yazma Edebiyatı ve sanatı sınırları aşan bir bakış açısından değerlendiren karşılaştırmalı edebiyat bilimi, bu değerlendirme sırasında temel olarak karşılaştırma yönteminden yararlanır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, doğası gereği en az iki araştırma nesnesini (genellikle en az iki farklı edebi geleneğe ait yazarın metnini) araştırma konusu yaptığı için ‘karşılaştırma’ onun vazgeçilmez yöntemidir. Karşılaştırmalı bakış, gerçek ve/veya kurmaca dünyayı her kavrama girişiminde, her tür yaratıcı eylemde, edebiyatta hem yazar (üretici) hem de okur (alımlayıcı) için gereklilik arz eder. Yazar yazma ediminde önceden okuduğu metinlerle bilinçli ve/veya bilinçsiz bir hesaplaşmaya girerken, okuma edimindeki okur da önceden okuduklarıyla ister istemez bir karşılaştırma yapar. Hem üretim hem alımlama süreçlerinde başka metinlerle ilişkiler ağı içinde (Kristeva bunu “metinlerarasılık” diye adlandırır) oluşan metin de bu bağlamda karşılaştırmalı bir boyut içerir.

Bölüme motto olarak aldığımız “Elmalarla armutlar karşılaştırılmaz” deyimini, bu noktada önem kazanır. Bu deyim, karşılaştırmanın; bilgi ediniminin temel ilkelerinden olduğu için genel anlamda bilimin ve dolayısıyla edebiyat biliminin ve (edebiyatı uluslararası bir fenomen olarak okuyan) komparatistiğin vazgeçilmez olduğu, ancak gelişigüzel, keyfi, kuralsız bir şekilde gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamak için kullanılmıştır. Nitekim bu deyim alıntılıyan Ernst Grabovszki de elmalarla armutların karşılaştırılmaz olup olmadığını sorgulayarak, üçüncü bir unsur aracılığıyla her iki araştırma nesnesi arasında bir bağ kurar. Şöyle ki: Elma armuda göre daha yuvarlak, armut ise elmaya göre daha ovaldir ve elmaya göre armudun daha az pürüzsüz bir yüzeyi vardır. İkisi de hemen hemen aynı büyüklükte ve ağırlıktadır ve en önemlisi, her ikisi de de ağaçta yetişir ve meyve kategorisine dahildir. Liste uzatılabilir, ama bu küçük egzersiz bize karşılaştırmanın mantığını sunar: İki ve/veya daha fazla nesnedeki ortaklık ya da farklılıkları açığa çıkarmak. Elma ve armutların olmasa bile, CD ve tornavidanın birbiriyle karşılaştırılabilir olmadığı örneği de karşılaştırmanın diğer bir ilkesini ortaya koyar: araştırma nesneleri arasında, onların dışsallığını aşan bir ortaklığı imleyen en az bir temel özelliğin bulunması. Diğer örnekte her iki nesneyi birbiriyle ilişkilendiren “meyve” kategorisinin yaptığı gibi, karşılaştırma denkleminde nesneler arasında bağlantı kuran üçüncü olarak eklenen bu (ortak) unsura “tertium comparationis” denir (Grabovszki, 2011: 72-73).

“Was ist Komparatistik?” adlı yazısına, aynı deyim alıntılıyıp açıklıyarak başlayan Evi Zemanek de Grimm Kardeşler Sözlüğü’ndeki tanıma baş vurarak, en az iki araştırma nesnesini “benzerliklerin anlaşılaca-

ğı biçimde yan yana dizme” eylemiyle birlikte, komparatistleri benzerlikler kadar ilgilendiren farklılıkların da kendiliğinden ortaya çıktığını belirtir. Bu da karşılaştırmanın farklı tipleri olduğunun imidir. Nitekim karşılaştırmada benzer ya da ortak noktalar temel alınıyorsa, buna “eşdeğerlik karşılaştırması” (“äquivalente(r) Vergleich”), farklılıklar/ ay(kı)rılıklar temel alınıyorsa “karşıtlık karşılaştırması” (“kontrastive(r) Vergleich”) adı verilir. Karşılaştırmalı edebiyat bilim çerçevesinde gerçekleştirilen karşılaştırmaların doğası/ yapısı farklı olduğundan, bunları sistematize etme girişimleri olmuştur. Bunların en tanınmış ve kabul göreni; Rus edebiyat bilimcisi Viktor Žirmunskij’in ortaya atıp Slovak araştırmacı Dionýz Ďuriš’in son halini verdiği genetik ve tipolojik karşılaştırma tipleridir. Genetik karşılaştırma yazarlar/ metinler arasında doğrudan ya da dolaylı temas/ ilişki/ etkileşim sonucunda gerçekleşen, tipolojik karşılaştırma arada hiçbir temas olmaksızın, benzer üretim koşulları nedeniyle gerçekleşen benzerlik ve analogileri araştırır (Zemanek, 2012: 15-17; Zima, 2011: 105). Ali O. Öztürk bu iki karşılaştırma türünü şöyle açıklıyor:

“Ulusal yazınlar arasında var olan oluşumsal ilişkiler araştırması, yazara ve yapıtlara kaynaklık işlevi sağlayan tüm yazılı belgeler, öz yaşam öyküleri ve yazarın bireysel alımlama süreçlerine, metinlerde dönüşümlere yoğunlaşırken, tıpsel benzerlik araştırmaları bir yandan metinlere içkin yaklaşımla konu, tema, motif, yazınsal türler, yapısal, estetik, biçimsel görünüşleri diğer yandan metni aşkın yöntemle toplumsal ve tarihsel yazındışı süreçlerin yazına yansımalarını konuşturır” (Öztürk, 1998: 35).

Burada karşılaştırmalı edebiyat bilim çalışmalarında karşılaştırma yönteminin nasıl uygulanacağı, türlü yazınsal ilişki ve bağlantı türlerinin nasıl saptanabileceğine dair derinlikli çözümlenmeleriyle öne çıkan Ďuriš’in düşüncelerine değinmekte yarar var: Ďuriš’in ilkin genetik ilişkiler veya temas ilişkileri ve tipolojik ilişkiler arasında bir ayırım yapar. Genetik karşılaştırma yoluyla, yazarların hem doğrudan (somut dostluk vb. ilişki bağlamında) hem de dolaylı (metinleri aracılığıyla) temasları ve bu etkileşimin üretilen metinlerdeki izdüşümünün izi sürülür. Burada sıklıkla birden çok yazar arasındaki nedensel ilişkinin ayrı ayrı hesaba katılması ortaya çıkar. Özel olarak sanatçılar ve tamamen edebî bir akım arasındaki bağılıklar tasvir edildiğinde, genetik karşılaştırmanın daha karmaşık bir çeşidi meydana gelir. Ďuriš’in temaslar taksonomisi, gelişimsel tarih ve tipoloji açısından belirli bir dereceye kadar karşılıklı olarak bağımlı olan bir edebî yaratımlar kompleksini, yani dünya edebiyatını ya da Batı edebiyatlarının birliğini (kanonu) varsayar. Tipolojik karşılaştırmada araştırmacı temaslara, daha doğrusu doğrudan ya da dolaylı etkileşim ilişkilerine değil, bunların olmadığı benzeşimlere/ benzerliklere dayanır. Böylelikle, bir akımın birbiriyle temasta bulunmayan birçok yazarı ve farklı akımlara/çağlara ait olan yazarlar birlikte karşılaştırılır. Ďuriš’in tipolojik ilişkiler analizi, temasa bağlı olmayan edebî paralelliklerden oluşan üçlü bir bölünmeye gider:

- a) sosyal-tipolojik paralellikler
- b) edebî-tipolojik paralellikler
- c) psikolojik-tipolojik analogiler (Akt. Zelle, 2013: 130-131).

Karşılaştırmalı edebiyatta metodoloji için sağlam bir temel oluşturmak amacıyla, Ďuriš’in’den sonra, Manfred Schmeling de beş tip karşılaştırma tipi olduğunu öne sürer. Bununla birlikte sunulan, karşılaştırmalı işlemin eleştirel bir analizi değil, karşılaştırmalı uygulamanın bir örneğidir:

a) Tek nedenli (monokausal) karşılaştırma: iki veya daha fazla karşılaştırma nesnesi arasındaki doğrudan genetik ilişkiye dayanmaktadır. Tipik olarak, “Fransa’da Goethe” veya “Almanya’da Diderot” gibi başlıklara sahip çalışmalardır. Burada mesele, “etki araştırması(ndan)” daha az bir karşılaştırma meselesidir.

b) İkinci karşılaştırma türü, belirli metin işleme stratejileri için açıklayıcı modeller üretebilmek amacıyla iki veya daha fazla karşılaştırma ögesi arasındaki nedensel ilişkiyi tarihsel sürece ekleyerek genişletir. Etki değil, alımlama araştırılır. Buradaki amaç, üretken alımlama için edebi olmayan nedenleri vurgulamaktır.

c) Üçüncü tip, bağlam analogjilerinden çok temaslara dayanır. İki veya daha fazla karşılaştırma nesnesi arasındaki benzerlik (Dürüşin’in sosyo-tipolojik paralelliklerine benzer şekilde), bu nesnelere ortak olan bir arka planda aranır, yani bağlam (Kontext) araştırması öne çıkar.

d) Dördüncü karşılaştırma türü, doğası gereği tarih dışıdır. Yapısal bir çıkar peşindedir. Burada söz konusu olan esnek metodolojiyle, edebi-tarihsel değil, sistematik soruları aydınlatmaktır.

e) Beşinci tür, bir meta düzeyinde bulunur ve bir karşılaştırmalı edebî eleştiriyi eleştirmeyi amaç edinir (Schmeling,1981: 11-18; Zelle, 2013: 131).

Bilimin ve bilimsel bilgi edinmenin temelinde yer alan bir yöntem olması dolayısıyla karşılaştırma, ancak bir sistem ve organize veriler ışığında hayata geçirilirse edebiyat bilimi için bir anlam taşımaktadır. Karşılaştırmalı edebiyat bilim çalışmaları da şu iki tür bilgiye erişmeyi hedefler:

“Bunlardan birincisi; yazını devingen kabul eden, yazınlar arasındaki benzerliği ulusal yazınlar arasındaki temas ilişkilerine bağlayan, benzerlik ve farklılıkları temas ilişkileri çerçevesinde araştıran ve ‘gerçek ilişkiler’ sürecindeki dönüşümlülüğü, bireşimliliği belirleyen süreçlere yoğunlaşan yazın tarihi araştırmalarıdır. İkincisi ise; iki veya daha fazla ulusla yazındaki, yapıttaki herhangi bir görüngünün benzerliğini veya farklılığını, yapıtların veya yapıttaki görüngülerin özgünlüklerini saptamaya yönelik karşılaştırmalı yazın eleştirisidir” (Sakallı, 2006: 244).

Karşılaştırmalı bilimlerin neredeyse tümüne ortak olan sorunlar şöyle özetlenebilir: “(a) tipolojik karşılaştırma; (b) genetik karşılaştırma; (c) yabancı bir kültür bağlamındaki alımlama sorunları; (d) yazınsal ya da uzmanlık dili gerektiren metinlerin çevirisindeki sorunlar; (e) dönemselleştirme (Almanya ve Fransa’daki yazınsal-siyasal romantizmin simbiyotik ilişkisi gibi) sorunu; (f) tematolojik sorunlar” (Nünning, 2008: 372); (Kızıler, 2017: 153). Karşılaştırmalı edebiyat bilimi ve incelediği sorunların aydınlatılması konusunda karşılaştırma tiplerinin neler olabileceği ve ne şekilde uygulanabileceğine dair şimdiye dek ortaya atılan görüşlerin en dikkat çekici olanları ve genel kabul görmüş olanları, yukarıda açıklamaya çalıştığımız şekilde özetlenebilir.

Şimdi, karşılaştırmaların bir yöntem olarak komparatistikteki yerine ve önemine dair öne sürülen düşünceleri ele alabiliriz: En az iki farklı araştırma nesnesindeki “benzerlik, tesir ve yakınlık meselelerini inceleyen sistemli bir sanat olarak” (Kefeli, 2000: 9) tanımlanan komparatistik çerçevesinde yürütülen çalışmalar genellikle, farklı yazarların ve farklı (yazınsal/ görsel/ işitsel vb. türdeki) metinlerin “biçim, içerik, konu, motif, gelişim, etkilenme, benzerlik ve ayrıcalıklar bağlamında” (Baytekin, 2006: 112) karşılaştırılması biçiminde gerçekleştirilir.

Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi adlı kült çalışmasında Gürsel Aytaç, “karşılaştırmanın yöntem olarak yararı nedir?” sorusunu yöneltiyor ve şöyle yanıtıyor: “Birden fazla eseri ya da yazarı incelemek, her şeyden önce eleştirel mesafe ve nesnellik sağlar” (Aytaç, 2019: 104). Binnaz Baytekin, Kuramsal ve Uygulamalı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim adlı çalışmasında, karşılaştırmalı yazınbilimde bu yöntemin yerini şöyle saptıyor:

“Karşılaştırma bir edebiyat bilimi yöntemi olduğuna göre, ulusal edebiyat içerisinde bir eser başka bir eserle veya aynı yazarın farklı dönemlerde yazılmış eserleri biçim, içerik, konu, motif, gelişim, etkilenme, benzerlik ve ayrıcalıklar bağlamında karşılaştırılabilir. Karşılaştırma farklı dillerin edebiyat eserlerinde yapıldığında çalışma ulusal üstü (supranational) bir özellik taşır ki, karşılaştırmayı yapan kişinin iki dile, iki edebiyata, iki kültüre, farklı kuram ve yöntemlere egemen olması gerekir. Araştırmalar, benimki ve yabancı olan arasında üstünlük, eksiklik belirtmekten çok, eleştirel mesafeli, nesnel, bilimsel olmalıdır. Karşılaştırma rasgele iki veya daha fazla eser üzerinde değil, karşılaştırılabilir mevcut özellikler üzerinde yapılmalıdır. Örneğin konu, motif, anlatım teknikleri, etkilenme, metinlerarasılık, anlatım tutumları, taşıdıkları edebiyat akımları özellikleri, esin kaynakları, insan, mit, evrensel öğeler, etkileşimler vb. gibi” (Baytekin, 2006: 112).

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin özüne ilişkin olarak Hüseyin Arak, karşılaştırmalı yöntemin önemini şöyle vurguluyor:

“Genel yaygın kanının aksine edebiyatın en yeni değil en eski dalı karşılaştırmalı yöntemdir. [...] Tespite dayalı incelemelerde komparatistiğin tipik çalışma yöntemi olarak karşılaştırma etkin rol oynamaktadır. [...] Yöntem olarak karşılaştırma burada tarihsel, teorik ve eleştirel açıdan yerindelik göstermektedir. Ancak bu demek değildir ki karşılaştırmalı edebiyat sadece bu yöntemle çalışır ve kendisini tanımlar. Karşılaştırma, komparatistiğin diğer çalışma yöntemleri yanında sadece ayrıcalıklı ve öncelikli yöntemlerinden birisidir” (Arak 2012: 137).

Karşılaştırmalı edebiyatın günümüzdeki yerine değinen Funda Kızıler Emer, karşılaştırma eyleminin yazın dünyasına neler kattığını şöyle özetliyor:

“Kuşkusuz yazın, “öteki”yle yüzleşmenin gerçekleştiği kültürler arası süreçte oldukça önemli bir rol oynar. Yabancı yaşam tarzlarını, dünya görüşlerini ve inançları anlatan yazınsal metinler öteki’nin dünyasına açılan bir kapıya benzer. Bu bağlamda yazının, kültürlerarası iletişim yeteneğini geliştirmede yadsınamayacak bir önemi vardır. [...] Bu nedenle yazın dünyasında, yazının bu potansiyelini farklı kültürlerin birbirleriyle daha iyi iletişim kurması, karşılıklı duyarlılık ve hoşgörü duygularının uyandırılması yönünde değerlendirme kapasitesiyle karşılaştırmalı yazınbilim çalışmaları daha önce hiç olmadığı kadar büyük bir önem kazanmıştır” (Kızıler, 2014: 29).

Ulusal edebiyatı dünya edebiyatı ölçeğine taşıyan karşılaştırmalı edebiyat bilim açısından karşılaştırma yöntemi, ulusalın karakterize ettiği ‘özel’ ve dünya yazınının karakterize ettiği ‘genel’ arasındaki diyalektik ilişkileri açıklığa kavuşturma amacı açısından vazgeçilmez olsa da karşılaştırmalı edebiyat bilimi içindeki asıl yeri ve önemi bakımından tartışmalıdır. Üstelik bu konudaki tartışmalar, komparatistiğin ilk dönemlerinde başlamıştır. Buna ilk dikkat çeken komparatistlerden birisi Fernand Baldensprenger’dir. Edebiyatın, farklı yazar ve edebiyatlar arasındaki gerçek ilişkileri araştıran ve onları birbirine bağlayan alt dalı olarak bu disipline verilen karşılaştırmalı edebiyat bilimi (“littérature comparé”) adını “yersiz” ve “yetersiz” bulur.

Ancak Baldensprenger'in önemli temsilcilerinden olduğu Fransız komparatistiği, Jean Marie Carré öncülüğünde ulusal edebiyat tarihine yönelerek, vurguyu genele değil, özele odaklar. Farklı yazarlar ve yapıtlar arasındaki karşılıklı gerçek ilişkilerin araştırılmasına yoğunlaşan etki araştırmaları da karşılaştırmayı arka plana atar. Amerikan ekolünün (ve New Criticism'in) öncüsü olan René Wellek, karşılaştırma yönteminin edebiyat yapılmaz." (Rousseau&Pichois, 1994: 19). Karşılaştırmalı edebiyat aslında "yeniden üretir, analiz eder, yorumlar, inceler, genelleştirir," yani edebiyatları karşılaştırmaktan çok daha fazlasını yapar. Onun asıl amacı, araştırma nesnelerini basitçe yan yana koymak ve karşılaştırmak değildir. İşte bu nedendir ki, yalnızca "karşılaştırmaya sınırlandırılmaz" (Grabovszki, 2011: 71).

SONUÇ

Karşılaştırma yöntemi; nedensel ilişkileri, benzerlikleri, ortak ya da farklı yönleri ortaya koyabildiğinden araştırılan nesnelere kavramada, tanımlamada ve sınıflandırmada vazgeçilmezdir. 17. yüzyılda bilim diline giren karşılaştırma, bilimsel düşüncenin temel ilkelerinden biri olduğu için birçok farklı uzmanlık alanında kullanılıp uygulanan genel geçer bir yöntem olarak kabul görmüştür. Ancak karşılaştırma yönteminin neredeyse bilimin tüm alanlarında bu denli yaygın biçimde kullanılması, daha doğrusu; 'karşılaştırmalı edebiyat bilim' adıyla onu içselleştirmiş olmasına rağmen, karşılaştırmaların yalnızca karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanına özgü bir yöntem olmaması, bazı sorunlara ve tartışmalara yol açmaktadır.

Karşılaştırma yöntemi karşılaştırmalı edebiyat bilimi için vazgeçilmez midir? şeklindeki araştırma sorusuyla başladığımız çalışmanın sonuna gelmiş bulunuyoruz. Makalede göstermeye çalıştığımız gibi, karşılaştırma yönteminin karşılaştırmalı edebiyat bilimi içindeki yeri ve önemi konusunda oluşan yeni duyarlık ve yaklaşımda söz konusu olan; komparatistiğin en temel eylemi olan 'karşılaştırma' yönteminin tümüyle terk edilmesi değil, ondaki vurguyu azaltarak alanın yalnızca karşılaştırmaya indirgenmesine engel olmaktır. Corbineau-Hoffmann'ın rafine söylemiyle; "karşılaştırma, komparatistiğin başlangıcı olabilir, ama sonu değildir" (Corbineau-Hoffmann, 2000: 78). Hösl'e'nin belirttiği gibi, neredeyse tüm fen bilimleri gibi tüm sosyal ve beşerî bilimler bu yöntemi kullanıyor olsa da bu konuda "fahri onur unvanı par excellence karşılaştırmalı edebiyat bilimine" (Hösl'e, 2008: 386) yakıştır.

Sonuç olarak, karşılaştırmalı edebiyat biliminde karşılaştırma yönteminin yerini ele alan söz sahibi kuramcı ve araştırmacılarının konuyla ilgili görüşlerini ele alarak tartıştığımız bu çalışmayla, karşılaştırmaların bir yöntem olarak karşılaştırmalı edebiyat biliminde oynadığı önemli rol sorgulanarak netliğe kavuşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Arak, H. (2012). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi. Komparatistin El Kitabı*, Ankara: Hacettepe Yayıncılık.

Aytaç, G. (2019). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baytekin, B. (2006). *Kuramsal ve Uygulamalı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Corbineau-Hoffmann, A. (2000). *Einführung in die Komparatistik*, Berlin: Erich-Schmidt Ver.

Das Wahrig. *Deutsches Wörterbuch* (1991). Gütersloh-München: Bertelsmann Lexikon Ver.

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, digitalisierte Fassung im Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, Version 01/23, <<https://www.woerterbuchnetz.de/DWB>>, Erişim Tarihi: 10.05.2023.

Dyserinck H. (1981). *Komparatistik. Eine Einführung*, Bd. 1, Bonn: Bouvier Verlag.

Grabovszki, E. (2011), *Vergleichende Literaturwissenschaft Für Einsteiger*, Wien. Köln. Weimar: Böhlau Verlag.

Hösle, V. (2008). “Über den Vergleich von Texten Philosophische Reflexionen zu der grundlegenden Operation der literaturwissenschaftlichen Komparatistik”, *Orbis Litterarum* 63/ 5, s. 381-402.

<https://www.sozluk.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 10.05.2023).

<https://www.britannica.com/dictionary/comparison>. (Erişim Tarihi: 10.05.2023).

Ingolf, M. (2010). “Vergleich”. *Enzyklopädia Philosophie*, (Hg.) H. J. Sandkühler. Bd. 2. (2880-2882). Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Kefeli, E. (2000). *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Kızıler, F. (2014). *Duino Ağutları İle Bir Meleğin Yakarışı-Dualar Adlı Yapıtlarda Melek İmgesi*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Kızıler Emer, F. (2017). “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimine Genel Bir Bakış”. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (Ibad)*, s. 153-160

Lamping, D. (2013). “Vergleichende Textanalysen”, *Handbuch Literaturwissenschaft*. (Hg.) T. Anz. (216-225). Stuttgart-Weimar: J.B.Metzler’sche Ver.

Nünning, A. (Hg.) (2008). *Metzler-Lexikon Literatur- und Kulturtheorie: Ansätze- Personen- Grundbegriffe*, Stuttgart-Weimar, Metzler Ver.

Öztürk, A. O. (Yay. Haz.). (1998). *Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları*. Konya: Selçuk Üni. Vakfı Ya-

yınları.

Pfeifer, W. (1993). “Vergleich”, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (<https://www.dwds.de/wb/etymwmb/Vergleich>, Erişim Tarihi: 10.05.2023).

Pospelov, G. N. (1984). *Edebiyat Bilimi I.* (Y. Onay. Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

Rousseau A.M. & Pichois Cl. (1994). *Karşılaştırmalı Edebiyat.* (M. Yazgan Çev.), İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.

Sakallı, C. (2006). *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınlararasılık/Sanatlararasılık Üzerine.* Ankara: Seçkin Yay.

Schmeling, M. (1981). “Einleitung: Allgemeine und Vergleichende Literaturwissenschaft. Aspekte einer komparatischen Methodologie”. *Vergleichende Literaturwissenschaft. Theorie und Praxis.* (Hg.) M. Schmeling. (1-24). Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion.

Wilpert G. v. (1989). *Sachwörterbuch der Literatur.* Stuttgart: Alfred Kröner Ver.

Zelle, C. (2013). “Vergleich”. *Handbuch Komparatistik, Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis.* (Hg.) R. Zymner u. A. Hölter. (129-134). Stuttgart-Weimar: J.B.Metzler Ver.

Zemanek, E. (2012). “Was ist Komparatistik?”. *Komparatistik.* (Hg.) E. Zemanek, A. Nebrig. (7-20). Berlin: Akademie Ver.

Zima, P. V. (2011). *Komparatistik, 2. Aufl.* Tübingen und Basel: A. Francke Ver.